Varhany v naší diecézi (12)

Kostely sv. Jakuba Většího v Jičíně a Narození Panny Marie v Hořicích

V doprovodu organologa Václava Uhlíře jsme s naším cyklem o varhanách v královéhradecké diecézi doputovali do Jičína. Kostel sv. Jakuba Většího se nachází v rohu náměstí mezi zámkem a Valdickou bránou. Postavit ho nechal Albrecht z Valdštejna poté, co původní farní kostel sv. Jakuba předal řádu jezuitů a ti si při něm vybudovali kolej. Stavba děkanského kostela začala v roce 1627. Po požáru v roce 1681 byl barokně upraven. Dnešní podobu dostal po dalším požáru v roce 1768. O rok později došlo k propojení oratoře s panským sídlem a zámkem.

„ Uvnitř kostela to vypadá, jako by se zastavil čas. Krásně zdobené fresky na stropě, pozdně barokní zařízení z první poloviny 19. století, hlavní oltář s obrazem sv. Jakuba na bílém koni. Na kůru kostela se nacházejí varhany, které v minulých letech prošly náročnou rekonstrukcí.

Dvoumanuálový nástroj se 30 rejstříky postavil jeden z nevýznamnějších českých varhanářů Emanuel Štěpán Petr v roce 1903, a je to jeho opus č. 155. Tento varhanář pocházel z Opočna, vyučil se v Dobrušce u nástrojaře Františka Jiráska a poté se odstěhoval do Prahy, kde pracoval u firem Schiffner a Eisenhut. Údajně také pobýval nějaký čas v dílně slavného francouzského varhanáře Cavaillé-Colla.

Jičín, hrací stůl

V roce 1881 založil v Praze vlastní dílnu a postavil kolem 350 nástrojů. Jeho největší nástroje můžeme dodnes obdivovat v Praze. Jedná se například o třímanuálové varhany u sv. Ludmily na Vinohradech nebo v kostele sv. Cyrila a Metoděje v Karlíně. Jeho nástroje znějí dodnes nejen v Čechách, ale i na Slovensku, v Polsku, v Rumunsku, a dokonce i v Rusku. Byl také autorem řady vynálezů a patentů, zvláště v oblasti pneumatických traktur.

„ Našli bychom u jičínských varhan nějaký jeho vynález?

Právě varhany v Jičíně jsou jedním z prvních nástrojů (ne-li první), kde varhanář uplatnil vlastní konstrukci výpustkového pneumatického systému. Jde o to, že místo tónových ventilů nebo kuželek se přívod vzduchu k píšťalám reguluje pomocí míšků, které jsou v klidové fázi natlakované a uzavírají otvory pod píšťalami. Při stisknutí klávesy se z míšků pomocí pneumatické rourky a relé vypustí vzduch (odtud název „výpustkový systém“), míšek splaskne a umožní proudění vzduchu k píšťalám. Výhodou je rychlý ozev píšťal a minimální hlučnost při hře.

Počátkem 20. století byl tento systém považován za velmi zdařilý a mezi varhaníky si brzy získal oblibu. Svědčí o tom i dobový zápis z kolaudace varhan v roce 1903, kde si nový nástroj varhaník pochvaloval a úsměvným způsobem popisoval, jak celý systém funguje: *„Pléno celého stroje jest majestátní a leskuplné, avšak vyznívá stále ještě ušlechtile a velebně. O nějakém křiku smíšených nebo nervy týrajícím dunění pedálových hlasů, jak tu a tam se při varhanách nejnovějšího data vyskytuje, není zde ani potuchy. Kabinetním kouskem lze nazvati hrací stůl se svým řídícím strojem pneumatickým. Tu hemží se na sta olověných rourek semo tamo vedených a pod pedálovou klávesnicí ke vzduchovnám spějících. V rourkách těch proudí vítr až po dobu hry, aby pak ventilem na konci rourky, jež ústí v hracím stolku, unikal a působil na složité relé pod samými vzduchovnami. Rourková pneumatika slaví dnes triumfy. Je to obdivuhodný vynález lidského ducha. Dlouholeté tužby naše jsou událostí tou ukojeny.“*

Brzy se však ukázalo, že životnost tohoto systému je dosti omezená a oprava bývá velmi složitá, nákladná a málo trvanlivá. Proto se od této konstrukce postupně upouštělo a varhanářství se postupně vracelo k tradičním mechanickým systémům nebo ke spolehlivějším elektrickým trakturám. Také zde v Jičíně se v průběhu celého 20. století o opravu varhan pokoušelo mnoho varhanářů, ale trvanlivost těchto nákladných oprav byla vždy velmi malá.

„ Co všechno obnášela poslední oprava zdejších varhan?

Dosud poslední oprava začala již v roce 2005 a po delší přestávce pak práce pokračovala až do roku 2018. Bylo to dáno

Jičín, pohled na varhany

tím, že každý rok se nepodařilo sehnat potřebné finance, a také tím, že se v Jičíně v posledních letech často střídal administrátor farnosti, a ne každý měl sílu v tak náročné akci pokračovat. Farnost totiž paralelně restaurovala varhany i ve Veliši a Ostružně, a ve všech případech se rozpočet pohyboval kolem 2,5 miliónů korun. O to větší dík patří stávajícímu duchovnímu správci otci Prokopu Tobkovi za to, že tuto odvahu a energii měl a opravu v Jičíně dotáhl do zdárného konce.

Po špatných zkušenostech s předešlými opravami byla u jičínských varhan zvolena varianta přestavby pneumatického systému ovládání na elektrický. Tím se eliminovaly hlavní zdroje poruchovosti a šance na prodloužení životnosti nástroje je nyní mnohem větší. Práci provedl Ivo Roháč z Olomouce, se kterým jsme se setkali již ve Skutči a který se na podobné přestavby specializuje. Kromě elektrifikace traktury byly restaurovány a konzervovány všechny součásti varhan. Za pozornost stojí mimo jiné i rafinovaně umístěný výsuvný panel ovládání elektrické traktury, který nijak nenarušuje původní vizuální a funkční podobu hracího stolu.

„Pojďme k tomu „kabinetnímu hracímu stolku“, kterým byl varhaník z počátku minulého století tak okouzlený.

Nástroj má dva manuály a celkem 30 rejstříků a je to zároveň největší nástroj od varhanáře Em. Š. Petra v naší diecézi. Ačkoliv je to nástroj poměrně velký, jeho pléno nepůsobí v prostoru velkého kostela tak mohutně, jak bychom při pohledu na rozměrnou pseudobarokní varhanní skříň očekávali. Varhanář při stavbě evidentně respektoval přání varhaníka a jednotlivé rejstříky naintonoval (nazvučil) komornějším způsobem. Vyplývá to i z kolaudačního zápisu, kde si varhaník libuje, že pléno není křiklavé, ale lahodné. Dokonce píše, že zvuk varhan snese srovnání s orchestrem, což byl tehdy mimo jiné jeden z požadavků ceciliánské reformy, který na několik desetiletí ovlivnil varhanářství prakticky v celé střední Evropě. V praxi to znamená, že v rejstříkovém obsazení

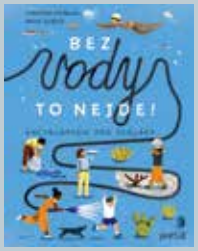
Knižní tipy

Nakladatelství Portál

Portál, s. r. o., Klapkova 2, 182 00 Praha 8, t. 283 028 111, www.portal.cz
FB: nakladatelstvi.portal

Christina Steinlein, Mieke Scheier

Bez vody to nejde!
Encyklopedie pro školáky

Děti stále slyší, že by měly vodou šetřit. Proč? Dá se vypotřebovat všechna voda? Odkud pochází? Komu patří? Kromě odpovědí na podobné otázky se děti dozvědí o vodě v lidském těle, v přírodě, v historii, v hospodářství, o fyzikálních vlastnostech vody, o její souvislosti s klimatem. Bohatě ilustrovaná encyklopedie pro děti mladšího školního věku. *Váz., 96 s., 249 Kč*

Mark C. Purcell, Jason R. Murphy

Mindfulness pro zvládání hněvu pro teenagery

Aktivity v této knize pomohou dospívajícím rozlišit mezi zdravými a nezdravými formami hněvu, naučí se díky nim vhodným rozhodovacím dovednostem, dokážou nalézt emoční rovnováhu a dokážou lépe vnímat své pocity tady a teď. Také se díky aktivitám naučí, jak lépe navazovat vztahy s vrstevníky, kamarády a rodinou. *Brož., 144 s., 249 Kč*

Knižní tipy

Nakladatelství Paulínky

Jungmannovo nám. 18, 110 00 Praha 1
t. 224 818 757, objednavky@paulinky.cz
www.paulinky.cz

Michal Zamkovský

Sedm kroků k dobré zpovědi

Knížka není jen zpovědním zrcadlem či seznamem hříchů, jichž se dopouštíme, ale především praktickým pomocníkem, jakousi „duchovní mapou“, která nám ukazuje, jak se vrátit zpět k milosrdnému Otci. Průvodcem na této cestě je známý slovenský redemptorista Michal Zamkovský. Svěžím, a přitom hlubokým způsobem vysvětluje v sedmi bodech základní atributy dobré zpovědi. *Brož., 72 s., 125 Kč*

Grzegorz Ryś

Rozjímavý růženec

Lodžský arcibiskup nás provede modlitbou růžence rozjímavým způsobem. Jeho rozjímání nad jednotlivými desátky růžence jsou velmi neotřelá; člověk se až diví, jak Boží slovo ve světle Ducha promlouvá k srdci. *Brož., 96 s., 129 Kč*

(dispozici) převažují základní osmistopé rejstříky nad alikvotními, celkový zvukový témbr je temnější a nemá takový lesk, jako tomu bývá u starších nástrojů.

Jičínské varhany jsou toho důkazem, protože je zde drtivá převaha základních rejstříků a zvukovou korunu zastává pouze jedna Mixtura a jazykový rejstřík Tromba 8‘. Na druhou stranu si zde může varhaník vychutnat nepřeberné množství jemných barevných odstínů, které lze různě kombinovat. Hravý varhaník si zde rozhodně přijde na své.

„Hořice – město kamenné krásy. Ve spodní části hořického náměstí stojí kostel Narození Panny Marie. Původně gotický chrám roku 1738 zachvátil rozsáhlý požár a poškodil ho do té míry, že bylo rozhodnuto o jeho zboření a vystavění nového. V roce 1741 začaly stavební práce a o tři roky později byl kostel, postavený podle návrhu Kiliána Ignáce Dientzenhofera, vysvěcen. Za zmínku určitě stojí, že 21. listopadu 1820 byli v hořickém kostele Narození Panny Marie oddáni rodiče Bedřicha Smetany.

Na jejich svatbě se ale ještě hrálo na původní barokní varhany, které stihl, bohužel, neblahý osud. Podle zápisu v kronice tyto varhany zazněly naposled 17. září 1890 a poté byly spáleny na farní zahradě. Nahradil je nový nástroj od pražského varhanáře Emanuela Štěpána Petra.

Kronikář o této události zapsal tuto zprávu: *„Dne 1. listopadu 1890, na Vše svaté, poprvé na nové varhany hráno. Jsou překrásné. Napřed měl místní děkan kázání na text Chvalte Hospodina na struny a na varhany, pak varhany posvětil a ředitel kůru Fr. Jirásek poprvé na ně spustil. Mnoho lidí bylo v kostele. Buď Bohu chvála!“*

Nástroj z roku 1890 (opus 45) má celkem 26 rejstříků a Emanuel Štěpán Petr jej instaloval v neuvěřitelně krátkém čase – za jeden a půl měsíce. To svědčí o velmi dobré logistice firmy. Nástroj má na rozdíl od jičínských varhan mechanickou trakturu a tento způsob ovládání je i po 130 letech

Pražský varhanář Emanuel Štěpán Petr (1853–1930)

zcela funkční. Samozřejmě i hořické varhany prošly několika opravami. Již v roce 1906 došlo k přestavbě kůru a varhany musely být rozebrány a na obnovený kůr znovu postaveny. V roce 1942 provedla větší opravu firma Melzer, v roce 1972 nástroj opravil František Nožina, a kolem roku 1980 došlo k ne příliš šťastné dispoziční úpravě. Dosud poslední velkou opravu provedla v roce 2004 krnovská firma Rieger-Kloss.

Varhanář Em. Š. Petr byl mistrem v intonaci. Jeho nástroje jsou zvukově kompaktní a jednotlivé rejstříkové řady jsou ukázkově vyvážené. Základem je samozřejmě precizní řemeslné zpracování každé píšťaly, ale konečný zvukový efekt musí dodat intonér, který píšťalu naintonuje, což znamená, že nastaví optimální parametry všech částí píšťaly, které mají na výsledný zvuk vliv. Většinou si varhany intonuje sám varhanář, ale existují i specialisté, kteří se věnují výhradně této činnosti a varhanáři si je najímají. Intonér musí každou píšťalu upravit tak, aby hrála správně nejen sama o sobě, ale i v celém rozsahu od basových tónů po diskant. Je to podobné, jako když například flétnista hledá správný nátisk. Také musí správně našpulit rty a regulovat množství i tlak vzduchu, který nástroj rozehraje čistě, bez nežádoucích pazvuků v co největším rozsahu.

Už několikrát jsem si všimla, že u popisu rejstříku na hracím stole je za názvem číslo s takovou čárečkou. Například Principál 8‘. Co to znamená?

To je pozůstatek starého anglického značení, kdy se měřilo ve „stopách“. Toto označení udává, kolik měří nejdelší otevřená píšťala (velké C) a pro varhaníka je to informace, že tento rejstřík zní v reálné zvukové výšce, jak by to znělo ve stejné poloze například na klavíru.

Například největší píšťala Principálu 8‘ (velké C) měří kolem 240 cm, protože jedna anglická stopa (délka boty dospělého člověka) měří cca 30 cm. Oktáva 4‘ je pak o polovinu kratší (30 × 4‘ = 120 cm) a zní o oktávu výš. A tak bychom mohli pokračovat do dalších alikvotních řad. Naopak v pedálu bývají tóny hlubší a takový Principálbas 16‘ měří kolem 5 metrů. Jen pro zajímavost – nejdelší píšťalu bychom našli u největších varhan na světě v americkém Atlantic City. Má název Diaphone profunda 64‘ a měří přes 19 metrů.

Jaká hudba na hořické varhany nejlépe vyzní?

Všeobecně lze říct, že na nástroje Em. Š. Petra nejlépe vyzní hudba romantická. Zejména u těch větších nástrojů, jako jsou zde v Hořicích nebo v Jičíně, má varhaník k dispozici bohatý výběr rejstříků, vhodných právě pro hudbu z období romantismu. Ale nemusí to být vždy pravidlem. Například v roce 1923 přijel do Prahy Albert Schweitzer, světoznámý lékař, teolog, misionář, ale také varhanní virtuóz a muzikolog, který byl zároveň uznávaným znalcem díla J. S. Bacha. Pro svůj varhanní recitál si překvapivě vybral nástroj Emanuela Štěpána Petra v kostele sv. Klimenta na Novém Městě. Interpretoval na něj Bachovy skladby a zvuk varhan se mu prý zdál velice plastický. Přitom v Praze by se v té době jistě našlo několik daleko vhodnějších a stylovějších nástrojů.

Hořice, hrací stůl

Hořice, pohled na varhany

Tak se ještě zastavme u krásně vyvedeného firemního štítku Emanuela Štěpána Petra.

U varhan Em. Š. Petr vždy najdeme pečlivě a přehledně zpracované hrací stoly. Nikdy na ně neopomenul dát velký nápis se svou firmou, nejlépe ve zlatě na černém podkladu. Jeho hrací stoly mají svoje charakteristické znaky, např. stejná rejstříková táhla s černým puntíkem uprostřed, táhla volných kombinací, bočnice klaviatur, nožní ovladače spojek, porcelánové popisy rejstříků nebo tvar varhanní lavice.

Na nástrojích Em. Š. Petra je samozřejmě znát tovární výroba, protože při takovém objemu výroby se musela řada prvků unifikovat, ale je zde patrný rukopis varhanáře, i sebemenší nástroj má svůj osobitý charakter. Vzpomínám si například na malé varhánky v Praskačce, které mají pouze sedm rejstříků, jsou dosud plně funkční a jejich zvuk je zcela jedinečný.

Také hořické varhany jsou po zvukové stránce obdivuhodné a podle mého názoru se jedná o jeden ze zvukově nezdařilejších opusů varhanáře Em. Š. Petra. Na rozdíl od jičínských varhan je zde celkový zvuk jadrnější, pléno má úžasný náboj, a přitom není agresivní a ani při delší hře se posluchač necítí zvukem přehlcen. Bezesporu k tomu přispívá i nevšední akustika hořického barokního kostela.

Příště se s profesorem Václavem Uhlířem, autorem výpravné publikace Varhany královéhradecké diecéze, vydáme do chrámu sv. Barbory v Kutné Hoře a do katedrály Nanebevzetí Panny Marie v Kutné Hoře-Sedlci.

Eva Zálešáková